

A kommunizmus halála?

Nyolc tézis a „létező szocializmus”válságáról (1990)*

1. Nem lehet meghalni a megszületés előtt. A – helyes értelemben vett – kommunizmus nem halt meg, mivel még meg sem született. A szocializmus szintén. Amit a jobboldal „kommunista államoknak”, a keleti hivatalos doktrína pedig „reálisan létező szocializmusnak” nevez, az valójában azon posztkapitalista társadalmak együttese, melyek felszámolták az alapvető termelési eszközök magántulajdonát, de még nagyon messze vannak a szocializmustól; azaz egy olyan társadalomtól, ahol a társult termelők a termelési folyamat urai, ahol a társadalom a legszélesebb demokratizmuson valamint a gazdasági és politikai önkormányzáson alapul. Messze vannak egy olyan társadalomtól, amely felszabadult az osztály-, etnikai és nemek közötti kizsákmányolás és elnyomás minden formája alól.

2. Amit a konzervatív és liberális sajtó a „kommunizmus halálának” nevez (felületes zszurnaliszta kifejezés, amely az uralkodó ideológia legitimálását szolgálja), az egy valós tényre utal: a szocializmusba való átmenet önkényuralmi és bürokratikus formáinak mély válságára, amely válság a Szovjetunióban a húszas és harmincas évek folyamán létrehozott sztálini stb. modelltől fakad. 1989-ben valójában a lengyelországi, magyarországi, csehszlovákiai, NDK-beli és romániai neosztálinista rendszerek látványos összeomlásához asszisztáltunk. A legfontosabb kivétel pillanatnyilag Kína, ahol a munkások és diákok millióinak demokratikus mozgalmát a hatalmi gerontokrácia – Teng Hsziao Pingnek, az Amerikai Egyesült Államok nagy barátjának és a „gazdasági modernizáció” kezdeményezőjének irányítása alatt – brutális katonai elnyomással átmenetileg megsemmisítette. De a kínai bürokráciának ez az önkényuralmi támadása – Albánia és Észak-Korea archaikus sztálinista helótáiról nem is beszélve – képtelen megakadályozni, hogy előbb vagy utóbb a demokratikus mozgalom új lendületet kapjon. Nem a „kommunizmus” haldoklott és volt halálra ítélve, hanem annak bürokratikus karikatúrája: a nómenklatúra hatalmi monopóliuma, a szükségletek feletti diktatúra, a parancsuralmi gazdaság.

3. Ez a válság – bár pozitívabb formában – a Szovjetunióban is megnyilvánul. Több évtizedes hanyatlás és bürokratikus stagnálás után az

emberek részt vesznek a sztálinista örökség lerombolásának erőteljes folyamatában, melynek motorját a – Gorbacsov és csapata által megígért – felülről jövő reformok és az alulról jövő demokratikus mozgalom (a népi frontok, az ökológiai, szocialista és reformer klubok, a határ menti nemzetek megmozdulásai) közötti dialektika adja. Az új szovjet vezetés ellentmondásokkal átszőtt reformpolitikája egy jelentős politikai nyitást (a glasznosztjot) piacgazdasági reformokkal (peresztrojkával) kombinál, ami veszélyezteti a munkásosztály vívmányait. A fegyverzetcsökkentés nagyon pozitív kezdeményezésével az is együtt jár, hogy lényegesen csökken a harmadik világ (különösen Közép-Amerika) forradalmainak a támogatása.

4. Az a politikai és társadalmi harc, amely a Szovjetunióban és más posztkapitalista országokban mind a nómenklatúrán belül, mind a civil társadalomban kibontakozott, több alternatívát hordoz a sztálinista modellből való „kiút” keresése során:

- I. A tekintélyelvű politikai rendszer – a bürokratikus diktatúra – fenntartása, jelentős piaci reformokkal kombinálva (Teng Hsziao Ping modellje).
- II. A politikai struktúra viszonylagos demokratizálása, és piaci mechanizmusok bevezetése a gazdaságirányításba (Szovjetunió, Bulgária).
- III. Nyugati mintájú demokratizálás és a piacgazdaság teljes visszaállítása (a régi ellenzék egy részének és a nómenklatúra széles köreinek programja Lengyelországban és Magyarországon).
- IV. Az önkormányzásra alapozva a gazdaság demokratikus tervezése és a politikai hatalom általános demokratizálása (szakszervezeti és szocialista ellenzéki program Kelet-Európában, a párt kritikus köreinek rokonszenvétől kisérvé). E konfrontáció jövője messze nem lefutott.

5. Ellentétben azzal, amit a liberális sajtó, a polgári közgazdászok és a nyugati kormányok – szép egyetértésben – állítanak, a „parancsuralmi gazdaság” (a bürokratikus centralizált tervezés) összeomlása után nem a kapitalizmus (a piacgazdaság és a profitrendszer) az egyetlen lehetséges, aktuálisan létező alternatíva a posztkapitalista országokban. Tertium datur: van egy harmadik út, a szocializmus demokratikus útja – azaz az általános önkormányzás (az alapoktól a csúcsig), a társadalom által megvalósított demokratikus tervezés, amelyben plurális és nyílt vita után szabadon határozzák meg a fő gazdasági választásokat, a beruházási prioritásokat, a gazdaságpolitika irányvonalát.

6. A keleti országok számos közgazdásznak és reformer vezetőjének állításával ellentétben semmilyen közvetlen logikai kapcsolat nincs a piacgazdasági reformok és politikai demokrácia között, az ún. gazdasági „szabadság” és politikai szabadság között. Teng Hsziao Ping Kínája e doktrína látványos cáfolatát adta. Kína – ezen túl – azt mutatja, hogy ha a piaci reformok átmenetileg meg is tudják oldani a bürokratikus

tervezés bizonyos problémáit, új, szintén súlyos problémákat hoznak létre: munkanélküliség, falusi népesség elvándorlása, korrupció, árak emelkedése, növekvő társadalmi egyenlőtlenségek, szociális szolgáltatások visszafejlesztése, emelkedő bűnözés, a gazdaság alávetése az imperialista tőkének és a nemzetközi bankok előírásainak. Mindez végül oda vezetett, hogy a piaci reformok azzal a kockázattal járnak, hogy a munkások legfőbb szociális vívmányai (foglalkoztatás garantálása, lét-minimum biztosítása stb.) semmivé válnak.

7. Azok a gonosz tettek és bűncselekmények, amelyeket a poszt-kapitalista társadalmak bürokratikus rendszerei a kommunizmus és a szocializmus nevében elkövettek (a harmincas évek véres tisztogatásaitól kezdve az 1968-as csehszlovákiai és 1979-es afganisztáni bevonulásig), súlyosan ártottak a szocialista jövő eszméjének, és elősegítették a népesség jelentős részének a polgári ideológiához való csatlakozását – keleten éppúgy, mint nyugaton. Ám mindkét blokkban mélyen meggyökerezve megmarad a dolgozóknak a vágyakozás egy szabad és egyenlő társadalomra, szocialista demokráciára és önkormányzásra. Innen nézve a szocializmus és a kommunizmus nemcsak nem „halott”, de a legégetőbb aktualitás marad: nem egy állítólag létező állapot, hanem olyan program, amely másfél évszázad óta az egész világon áthatja a kizsákmányolt osztályok és elnyomott csoportok felszabadító harcát.

8. Ma a kommunistának – inkább, mint bármikor – „a fennálló könyörtelen kritikusanak” kell lennie. Elutasítva a létrehozott rend apologetikus ideológiáit, a tőkés piacot vagy a szükségletek feletti diktatúrát legitimáló „realista” értelmezéseket, a kommunista a Remény Elvét, egy emancipált társadalom konkrét utópiáját testesíti meg. De nincs kész válasz a szocializmusba való átmenet problémáira. Hogyan kombinálódik a képviseleti demokrácia és a közvetlen demokrácia? Hogyan kapcsolódik a demokratikus tervezés a piac elkerülhetetlen maradványaival? Hogyan egyeztethető össze a gazdasági növekedés az ökológiai parancsokkal? Senki nem tarthat igényt az igazság monopóliumára: ezek a kérdések – és sok más hasonló – megkövetelik a pluralista és nyílt vitát, a kölcsönös tanulási folyamatot.

Jegyzet

* Az írás 12 tézisre bővített változatát ld. Monthly Review, 1991. május.

(Fordította: Tütő László)